

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Güz/Autumn 2020, 7 (2), 1417-1434

HANEFİ FAİZ TEORİSİ BAKIMINDAN VADELİ ALTIN SATIŞI
Forward Sale of Gold According to Hanafi Interest Theory

Ahmet Muhammet PEŞE

Dr. Öğr. Üyesi. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Anabilim Dalı, e-Mail: ahmetpese@sdu.edu.tr Orcid No: 0000-0002-9108-4398.

Hakemler / Referees:

Dr. Öğr. Üyesi Aysegül YILMAZ/ Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi İslam DEMİRCİ / Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 07/10/2020
Kabul Tarihi / Accepted: 13/11/2020
Yayın Tarihi / Published: 30/12/2020
Cilt / Volume: 7
Sayı / Issue: 2
Sayfa / Pages: 1417-1434

Atıf / Cite as: Peşe, Ahmet Muhammet. "Hanefî Faiz Teorisi Bakımından Vadeli Altın Satışı" [Forward Sale of Gold According to Hanafi Interest Theory]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 7/2 (Aralık 2020), 1417-1434. Doi: 10.17859/pauifd.807335

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (2) 2020: 1417-1434
HANEFİ FAİZ TEORİSİ BAKIMINDAN VADELİ ALTIN SATIŞI

Ahmet Muhammet PEŞE*

Öz

İtibari paralar karşılığında vadeli altın satışı, günümüzde sık karşılaşılan mübadele şekillerinden bir tanesidir. Bu mübadele şeklinin caiz olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Çağdaş İslam hukukçularının çoğu, faizdeki illetin mutlak semeniyet olduğu görüşünü tercih ederek, itibari paralara karşılık altın satımında vadeyi caiz görmemektedirler. Bazı İslam Hukukçuları ise altın-fels mübadelesinde vadenin caiz olduğu yönündeki hakim görüşün itibari paralar bakımından da aynen geçerli olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Her iki yaklaşım biçimi de klasik Hanefî teori bakımından isabetli değildir. İlk yaklaşım biçimindeki sorun, Hanefîlere göre illetin mutlak semeniyet değil, veznîlik ya da keyfîlik birliği olmasıdır. İkinci yaklaşım biçimindeki sorun ise geçmişteki felslerle günümüzdeki itibari paralar arasında benzerlik kurulmasıdır. Halbuki, itibari paralarla felsler arasında birçok farklılık bulunmaktadır. En önemli fark, itibari paralardaki adedîliğin eşit adedîlik olmasıdır. Buna göre itibari paraların adedî olarak kabul edilmesi hatalıdır. Standart malların üretimiyle ortaya çıkan eşit adedîlik, Hanefî terminolojideki adedîlikten farklı özellikler taşımaktadır. Eşit adedîlik gerçekte veznîliği ya da keyfîliği temsil eden ve bu nedenle Hanefî faiz teorisine göre faize etki eden bir vasıftır. İtibari paralarda, veznîlik şüphesi bulunduğu ya da itibari paralardaki eşit adedîliğin doğrudan veznîliği temsil ettiği söylenebilir. Şu halde gerçekte veznî bir malın veznî bir malla mübadelesi olarak değerlendirilmesi gereken itibari para-altın mübadelesinde vade caiz değildir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefî Faiz Teorisi, Vadeli Altın Satışı, Eşit Adedîlik, Eşit Adedî Mallar.

Forward Sale of Gold According to Hanafi Interest Theory

Abstract

The sale of gold in exchange for fiat money is one of the common forms of exchange today. Various opinions have been put forward on whether this form of exchange is permissible or not. Most modern Islamic jurists prefer the view that the 'illa of interest is to be absolute money, and they do not see maturity permissible in selling gold against fiat money. Some Islamic jurists argue that the dominant view that maturity is permissible in gold-fals exchange should be exactly valid for fiat money. Neither approach is accurate with regard to classical Hanafi theory. The problem with the first approach is that, according to Hanafis, the 'illa of interest is qadr (kayl/vazn) unity not to be absolute money. The problem with the second approach is to establish a similarity between the fals of the past and the fiat money of the present. However, there are many differences between fiat money and fals. The most important difference is that each units of fiat money are exactly equal. Therefore it is wrong to accept fiat money as measurable by number in classical way. In classical way, units are not exactly equal but

* Dr. Öğr. Üyesi. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Anabilim Dalı, e-Mail: ahmetpese@sdu.edu.tr, orcid no: 0000-0002-9108-4398.

closely. The exact equality has emerged after production in the same standards. The new quality of measuring by number is actually a qualification that represents the quality of measuring by weight or scale. Therefore it affects interest according to the Hanafi theory of interest. The quality of measuring by number on fiat money represents the quality of measuring by weight. In this case, the maturity is not permissible in fiat money-gold exchange, which is actually the exchange of good measured by weight for own kind.

Keywords: Fiqh, Hanafi Riba Theory, Forward Sale of Gold, Measuring by Number, al-Adadiyyat al-Mutasaviya

Structured Abstract: The sale of gold in exchange for fiat money is one of the common forms of exchange today. In order to determine the judgment of this form of exchange, old discussions about the gold-fals exchange in the past are of great importance. Islamic jurists, who claim that the 'illa of interest is to be absolute money in interest, did not allow the forward sale of gold against fals. However, it is seen that this view has not gained dominance in any sect until today. According to the view that is dominant in four madhhabs and adopted by most of the Islamic jurists, the forward sale of gold against fals is permissible. The reason why it is considered permissible in Maliki and Shafi sects is that fals do not have the property of being money by creation. In Hanafi and Hanbali madhhabs, the forward sale of gold against fals is permissible, since fals are not measured by weight. Until a certain period, almost all Hanafi jurists said that fals measured by number could be exchanged for gold or silver coins measured by weight for an account. At the beginning of the 9th century of Hijri, Qari' al-Hidaya, one of the Hanafi fiqh scholars in Egypt, gave a fatwa stating that the term is not permissible for the exchange of gold or silver with fals. In our opinion, the reason why Qari' al-Hidaya changed the fatwa in the madhhab is that the customs related to fals changed. As far as we can determine, fals, which were measured by numbers up to Qari' al-Hidaya, began to be measured with a weight during his lifetime. In other words, the fact that an exchange, which was clearly permitted by the Hanafi scholars before him, was not considered permissible by Qari' al-Hidaya, stems from the fact that the fals, which were previously measured in numbers, were measured by weight at that time. Most modern Islamic jurists prefer the view that the 'illa of interest is to be absolute money, and they do not see maturity permissible in selling gold against fiat money. Some Islamic jurists argue that the dominant view that maturity is permissible in gold-fals exchange should be exactly valid for fiat money. Neither approach is accurate with regard to classical Hanafi theory. The problem with the first approach is that, according to Hanafis, the 'illa of interest is qadr (kayl/vazn) unity not to be absolute money. The problem with the second approach is to establish a similarity between the fals of the past and the fiat money of the present. However, there are many differences between fiat money and fals. In the fiqh literature, the goods that are measured by number are divided into two groups as al-adadiyyat al-muteqariba and al-adadiyyat al-mutefavita. The first refers to those whose members are close to each other such as eggs and walnuts, and the second refers to those whose members are not close to each other like animals. Equal members are not included in the classification. The reason for this is that, as can be expected, the goods measured by number could not be produced at the same standards in the past. In the early days, even coins in circulation did not have a certain standard in terms of weight. In the historical process, with the production of some goods at the same standards, examples of goods with equal members have started to be encountered. Over time, some items, first of all, coins, were produced in the same

standards by casting into certain molds. With the industrial revolution, many products have gained the quality of being equal. A new species called al-adadiyyat al-mutasaviya has emerged. In this case, the goods that are measured in numbers consist of goods that could not be fully equated in the early period of fiqh history. Al-adadiyyat al-mutasaviya appeared in later periods.

In conclusion, what is meant by feature of measurement by number on classical Hanafi interest theory is that which cannot be fully equated. The new type that emerged with the production of standard goods has different characteristics than those in classical Hanafi terminology. The new quality of measuring by number is actually a qualification that represents the quality of measuring by weight or scale. Therefore it affects interest according to the Hanafi theory of interest. Since fiat moneys are of equal quality, they have doubts about being measured by weight. It can even be said that the equality in fiat money represents measurableness by weight. Because when it comes to money, the first thing that comes to mind is measurableness by weight. Therefore the maturity is not permissible in fiat money-gold exchange, which is actually the exchange of good measured by weight for own kind.

Keywords: Fiqh, Hanafi Riba Theory, Forward Sale of Gold, Measuring by Number, al-Adadiyyat al-Mutasaviya.

GİRİŞ

Klasik dönemde altının altınla ya da gümüşle vadeli mübadelesinin caiz olmadığı konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Altının diğer paralarla vadeli mübadelesinin caiz olup olmadığı konusunda ise görüş ayrılığına düşülmüştür. Faizde illetin mutlak semeniyet olduğunu ileri süren İslam hukukçuları, altının felslerle vadeli mübadesini caiz görmemişlerdir. Ne var ki, bu görüşün günümüze kadar hiçbir mezhepte hâkimiyet kazanmadığı görülmektedir. Dört mezhepte hâkim olan ve İslam hukukçularının büyük bir kısmının benimsediği görüşe göre altının felslerle vadeli mübadelesi caizdir. Hanefî ve Hanbelî mezheplerinde caiz görülmesinin sebebi, felslerin veznî olmamaları, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinde ise para olma özelliğine yaratılıştan sahip olmamalarıdır.¹

Günümüzde vadeli altın satışı çoğunlukla itibari paralar karşılığında yapılmaktadır. Bu işlemin caiz olup olmadığı sorunu İslam hukukçularını meşgul eden önemli sorunlardan bir tanesidir. İtibari paralar karşılığında vadeli altın satışı, çağdaş İslam hukukçularının bir kısmı tarafından caiz görülürken, çoğunluğu teşkil eden bir grup tarafından caiz görülmemektedir. Caiz görenler genellikle, itibari paralarla felsler arasındaki benzerlikten yola çıkarak, dört mezhepte hakim olan felslerle ilgili görüşün itibari paralar üzerinde aynen tatbik edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.²

¹ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, el-Mebsût (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 12/113; Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, el-Muğnî (Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968), 4/5; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, el-Mecmû' şerhu'l-muhezzeb (Beyrût: Dâru'l-fikr, ts.), 9/395; Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükrim el-Adevî, Hâşiyetu'l-Adevî alâ kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 2/142; İbn Âbidîn Muhammed Emîn b. Ömer, Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992), 5/179.

² Vehbe ez-Zühaylî, el-Muâmelâtü'l-mâliyye el-muâsıra (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2006), 154; Halil Günenc, Günümüz Meselelerine Fetvalar (İstanbul: İlim Yayınları, 1983), 2/118; Setr b. Şevâb el-Caîd, Ahkamü'l-evraki'n-nakdiyye ve't-ticâriyye fi'l-fikhi'l-İslâmî (Yüksek lisans tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1406/1985), 449.

Caiz görmeyenler ise faizdeki illetin mutlak semeniyet olduğu görüşünü esas alarak günümüzdeki itibari paraların tıpkı altın ve gümüş gibi değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler.³ İletin mutlak semeniyet olduğu iddiası, klasik dönemde hiçbir Hanefî bilgin tarafından gündeme getirilmemiştir. Dolayısıyla bu iddianın savunulması, başta Hanefî faiz teorisi olmak üzere klasik dönemde hâkim olan teorilerin geçerlilik sorununu gündeme getirmektedir. Elinizdeki çalışmada günümüz vadeli altın satışı işlemlerinin klasik Hanefî faiz teorisi bakımından tekrar değerlendirilmesi ve konuyla ilgili tartışmalara farklı bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmektedir.

a. Klasik Hanefî Faiz Teorisi ve Vadeli Altın Satışının Hükümü

Hanefiler, faiz yasağında cins ve ölçü (keyfîlik, veznîlik) birliği olmak üzere iki illetin etkili olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre mübadele edilen mallarda üç farklı durum açığa çıkabilmektedir. Kimi mübadelelerde her iki illet, kimisinde tek illet bulunabilmekte, çoğu zaman ise illetlerden ikisi de bulunmamaktadır. İlk durumda yani iki illetin birlikte bulunduğu mübadelelerde ne fazlalık ne de vade caizdir. Söz gelimi, altının altınla, gümüşün gümüşle ya da buğdayın buğdayla mübadelesinde her iki illet birlikte bulunduğu için fazlalık ya da vade caiz değildir. İkinci durumda yani illetlerden yalnızca birinin bulunduğu mübadelelerde fazlalık caiz, vade caiz değildir. Söz gelimi yumurtanın yumurtayla mübadelesinde yalnızca cins birliği, altının gümüşle mübadelesinde yalnızca ölçü (veznîlik) birliği bulunduğu için fazlalık caiz, vade caiz değildir. Üçüncü durumda ise yani illetlerin her ikisinin de bulunmadığı mübadelelerde hem fazlalık hem de vade caizdir. Söz gelimi, buğdayın yumurtayla mübadelesinde illetlerin her ikisi de bulunmadığı için hem fazlalık hem de vade caizdir.⁴

Altının altınla, gümüşün gümüşle ya da altının gümüşle mübadele edildiği akitlere sarf akdi denilmektedir. Her iki illet birlikte bulunduğu için yukarıdaki kurala uygun olarak sarf akitlerinde vade haram görülmekte, bedellerin akit meclisinde

³ Bk. Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî, Karârât ed-devreti'l-hâmise el-mün'akide Rabî'u'l-evvel senete 1402, el-Karâr es-sâdis havle'l-'umleti'l-verakiyye; Hamûd, Tatvîru'l-'a'mâli'l-masrifîyye, 177; Hasenî Ahmed Hasan Ahmed, Tetavvûru'n-nükûd fî dav'i's-şerîati'l-İslâmî (Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1409/1988), 178; Metrûk, er-Ribâ ve'l-muâmelât el-masrifîyye, 96-98; Hayrettin Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 2: 214-215; İsmail Özsoy, "Faiz", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 115; İsmail Özsoy, "Fıkıh Doktrinde Para ve Faiz", Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri Tebliğ ve Müzakereler Tartışmalı İlmi Toplantı (Konya: b.y., 2012), 103, 109-113; İbrahim Paçacı, "Altın-Para-Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı", Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri Tebliğ ve Müzakereler Tartışmalı İlmi Toplantı (Konya: b.y., 2012), 433-434; Ali Bakkal, "İslam Hukukunda Para ve Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1995): 64; Mehmet Erkal, "Madeni Para, Banknot ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz", Para, Faiz ve İslam Tartışmalı İlmi Toplantı 1984 (İstanbul: y.y. 2015), 236; Abdulaziz Bayındır, "Başlangıçtan Günümüze Kadar İslâm Toplumunda Madeni Paralar ve Kağıt Paralar", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Darulfunun İlahiyat) 2 (2000): 36.

⁴ Serahsî, Mebsût, 12/113; Ebü'l-Fazl Mevdüddîn Abdullah b. Mevdûd el-Mevsilî, el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr (Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1937), 2/30-31; Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dimaşkî el-Haskefî, ed-Dürü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992), 5/171-172.

karşılıklı olarak kabzedilmeleri gerekli görülmektedir. Altın ya da gümüşün buğday ve arpa gibi keylî mallarla mübadelesinde herhangi bir illet birliği bulunmadığı için yine kurala uygun olarak vade caiz görülmektedir. Altın ya da gümüşün demir ve et gibi veznî mallarla mübadelesinde ise ölçü (veznîlik) birliği bulunduğu için yukarıdaki kurala göre vadenin haram olması gerekirken Hanefiler, altın ya da gümüşün başka bir veznî malla vadeli mübadelesini istihsanen caiz görmekteyler.⁵

b. Felslerin Altın ya da Gümüşle Vadeli Mübadelesinin Hükümü

Altın ya da gümüşün felslerle mübadelesinde, Hanefî mezhebinde çok büyük çoğunlukla benimsenen yaklaşıma göre, bedellerin akit meclisinde karşılıklı olarak kabzedilmeleri şart koşulmamakta, bedellerden yalnızca birinin akit meclisinde kabzı yeterli görülmektedir. Bir diğer ifadeyle Hanefiler tarafından ağırlıklı olarak, altın ya da gümüşün felslerle mübadelesinde vade caiz görülmektedir. Nitekim, veznî bir malın adedî bir malla mübadelesinde vadenin caiz oluşu, Hanefilerin faizle ilgili geliştirdikleri kurala uygun düşmektedir. Esasen Hanefî fıkıh literatüründeki yaygın kanaate bakılırsa, Hanefî mezhebinde altın ya da gümüşün felslerle mübadelesinde vadenin caiz olduğu hususunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Belirli bir döneme kadar Hanefî fakîhler neredeyse ittifak halinde felslerin, veznî olan altın ya da gümüş paralarla vadeli olarak mübadele edilebileceğini söylemişlerdir.

Söz gelimi Serahsî konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bir kimse dirhem karşılığında fels satın alıp, dirhemleri peşin olarak öderse, satıcının elinde fels bulunmasa bile (akit sahih olup) caizdir.”⁶

İbn Mâze'nin ifadeleri şu şekildedir: “Dirhem ya da dinar karşılığında fels satılırsa, akdin sıhhati için akit meclisinde bedellerden herhangi birinin kabzı yeterlidir.”⁷

Bezzaziye'de şu fetva geçmektedir: “Yüz felse karşılık bir dirhem satın alındığında bedellerden yalnızca birinin mecliste kabzedilmesi yeterlidir.”⁸

İbnü'l-Hümam, İsbîcâbî'nin Tahâvî'nin eserine yazdığı şerhten şu görüşü aktarmaktadır: “Bir dirheme karşılık yüz fels satın alınır da, dirhemler ya da felsler kabzedildikten sonra (yani henüz yalnızca ikisinden biri kabzedilmişken) taraflar birbirinden ayrılırlarsa akit sahihtir.”⁹

Görüldüğü gibi yukarıdaki alıntılarda herhangi bir görüş ayrılığından söz edilmemektedir. Ancak bu makalede söz konusu görüşün Hanefiler'in tamamına değil

⁵ Serahsî, Mabsût, 12/121; Mevsilî, İhtiyâr, 2/36; İbn Âbidîn, Reddül-muhtâr, 5/173, 257.

⁶ Serahsî, Mabsût, 14/24.

⁷ Ebû'l-Meâlî Burhânuddîn Mahmud b. Ahmed el-Buhârî İbn Mâze, el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 2004), 6/323.

⁸ Hâfizuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Harizmî el-Bezzâzî, “el-Fetâva'l-Bezzâziyye”, el-Fetâvâ'l-Hindîyye, mlf. Şeyh Nizâm vd. (Bulak: el-Matbaatü'l-kübâ'l-emîriyye, 1310/1892), 5/5; İbn Âbidîn, 5/180.

⁹ İbnü'l-Hümâm Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, Fethu'l-Kadîr (Beyrût: Dâru'l-fikr, ts.), 7/157.

de büyük çoğunluğuna nispet edilmesinin sebebi, sonraki Hanefî fıkıh bilginlerinden Kâriü'l-Hidâye'nin (ö. 829/1426) altın ya da gümüşün felslerle mübadelesinde vadenin caiz olmadığı yönünde bir fetva vermiş olmasıdır.¹⁰ Öte yandan İbn Âbidîn, ilk dönemden itibaren bazı Hanefî bilginlerin, her ne kadar açıkça ifade etmemiş olsalar da, Kâriü'l-Hidâye ile aynı görüşü paylaşıyor olabileceklerine işaret etmektedir.¹¹

Hanefî mezhebinde azınlığın temsil ettiği ikinci görüş, anlaşılacağı üzere Hanefîler'in faizle ilgili geliştirdiği kuralla uyumlu değildir. Mezhebin temel ilkeleriyle uyumlu olmayan bir görüşün hangi gerekçelerle savunulduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Bu nedenle elinizdeki çalışmada öncelikle söz konusu görüşle ilgili değerlendirmelere yer verilecektir.

c. Felslerin Altın ya da Gümüşle Mübadelesinde Vadenin Caiz Olmadığı Görüşü ve Hakkında Yapılan Değerlendirmeler

Felslerin altın ya da gümüşle vadeli mübadelesinin caiz olmadığı görüşü, Hanefî literatürde ilk defa açık bir şekilde Kâriü'l-Hidâye tarafından savunulmuştur. Onun fetvalarında mesele şu şekilde geçmektedir:

“Soru: Belirli bir miskal ağırlığındaki altının, belirli bir kantar ağırlığındaki felsler karşılığında vadeli satılması (bey') caiz midir? Cevap: Felslerin altın ya da gümüş karşılığında vadeli satımı caiz değildir. Çünkü alimlerimiz açıkça belirtmişlerdir ki, veznî bir malın veznî bir mal karşılığında selem yoluyla satımının caiz olabilmesi için selem yapılan şeyin (müslem fih) semen niteliğinde değil akde konu mal (mebî) niteliğinde (demir, et vs.) olması gerekmektedir.”¹²

Kâriü'l-Hidâye'den sonra gelen Hanefî fıkıh bilginlerinin bir kısmı, konuyla ilgili nakledilen mezhep görüşlerine aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle onun söz konusu fetvasını kabul etmemişlerdir. Söz gelimi Hânûtî'nin (ö. 1010/1601) fetvalarında mesele şu şekilde geçmektedir:

“Soru: Altının felslere karşılık vadeli satımı hakkındaki görüşünüz nedir? Cevap: Altın ya da felslerden biri mecliste kabzedildiği takdirde caizdir. Nitekim Bezzâziye'de yüz felse karşılık bir dirhem satın alındığında bedellerden yalnızca birinin mecliste kabzedilmesinin yeterli olduğu fetvası yer almaktadır. Fethu'l-Kadîr'de İsbîcâbî'den benzer bir fetva nakledilmiştir... Kâriü'l-Hidâye'nin (aksi yöndeki) fetvası sizi aldatmasın. (Çünkü onun görüşü Hanefî mezhebine nispet edilemez.) Zira bir görüşün mezhebe nisbet edilebilmesi için, imamların açık sözlerine dayandırılması gerekmektedir. Bizim naklettiklerimiz mezhep içerisinde nakledilen açık sözlerdir. Kâriü'l-Hidâye'nin gerekçesine cevabım şudur: Altın ya da gümüşün felslerle vadeli mübadelesini selem konusu içerisinde ele almak şart değildir. Söz konusu mübadelenin sarf konusu içerisinde ele alınması da mümkündür.”¹³

¹⁰ Kâriü'l-Hidâye'nin fetvası aşağıda incelenecektir.

¹¹ İbn Âbidîn, 5/180.

¹² Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî Kâriü'l-Hidâye, Fetâvâ Kâriü'l-Hidâye (Riyad: Câmiatü'l-Melik Suûd, Kısmü'l-mahtûtât, 5911), 5a.

¹³ Muhammed b. Ömer el-Hânûtî, İcâbetü's-sâilîn bi fetvâ'l-müteahhirîn (Riyad: Câmiatü'l-Melik Suûd, Kısmü'l-mahtûtât, 3018), 157a.

Görüldüğü üzere Hânûtî, Kâriü'l-Hidâye'nin fetvasını, konuyla ilgili nakledilen mezhep görüşlerine aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle eleştirmektedir. Ona göre Kâriü'l-Hidâye'nin hatası, konuyu seleme indirgeyerek değerlendirme yapmış olmasıdır. Zira mezhepteki nakillere bakılırsa aynı mübadele selem yoluyla yapıldığında caiz değilken, sarf ya da bir başka akit yoluyla yapıldığında helal olabilmektedir.

Hânûtî'nin çağdaşı Sirâceddîn İbn Nüceym (ö. 1005/1596) ve daha sonra İbn Âbidîn, Kâriü'l-Hidâye hakkında daha ihtiyatlı bir dil kullanmayı tercih etmişlerdir. İbn Nüceym, fetvayı tevil ederek, İbn Âbidîn ise tevil etmeden onun mezhep içi nakillere uygun olduğunu göstermeye çalışmışlardır. İbn Nüceym fetvayı şu şekilde tevil etmektedir:

“Bezzâziye'deki fetva ile Kâriü'l-Hidâye'deki fetva arasında çelişki yoktur. Çünkü her iki fetvanın konusu olan akitler birbirinden farklıdır. Felsler, mahiyet itibarıyla ticaret malı (urûz) olup, bazı yönleriyle semene benzerler. Ticaret malı olmaları bakımından satım akdinde bedellerden yalnızca birinin kabzedilmesi yeterlidir. Ancak semene benzedikleri için selem akdinin konusu olmaları caiz değildir.”¹⁴

Görüldüğü gibi İbn Nüceym, Kâriü'l-Hidâye'nin bile bile mezhepteki nakillere aykırı fetva vermeyeceği düşüncesiyle, fetvayı olduğu gibi anlamamış, soruda geçen bey' lafzının selem anlamında kullanıldığını ileri sürmüştür. İbn Âbidîn'e göre ise Kâriü'l-Hidâye'nin fetvası, aslında mezhepte mevcut olan başka bir tartışmaya bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ona göre, felslerin altın ya da gümüşle vadeli mübadelesi hakkındaki görüş ayrılığı, felslerin birbirleriyle vadeli mübadelesi hakkındaki mevcut görüş ayrılığı ile doğrudan ilgilidir. İbn Âbidîn, felslerin birbirleriyle vadeli mübadelesi hakkındaki görüş ayrılığını kendisinden önceki bilginlerden şu şekilde aktarmaktadır:

“İmam Muhammed, Kitâbu'l-Asl'da bir felsin iki felsle mübadelesinde bedellerin aynı mecliste karşılıklı kabzedilmesini (tekabuz) şart koşmamışken, el-Câmi'u's-sağîr'de bunun şart olduğunu ifade eden cümleler kullanmıştır. Sonraki Hanefîler'den kimilerine göre ilk görüş, kimilerine göre ise ikinci görüş sahihtir. İlk görüşü sahih bulanlar, tekabuzun yalnızca sarf akdinde şart olduğunu, bir felsin iki felsle mübadelesinin ise sarf akdi olmadığını ileri sürmektedirler. İkinci görüşü sahih bulanlar ise felslerin bir yönüyle mal bir yönüyle semen oluşlarını gerekçe göstererek, birbirleriyle mübadelelerinde mal olmaları yönüyle fazlalığın caiz, semen olmaları yönüyle ise tekabuzun şart olduğunu ileri sürmektedirler.”

Bilindiği üzere bir felsin iki felsle mübadelesinde bedellerin her ikisinin de akit sırasında tayin edilmiş olmaları gerekmektedir. Çünkü muayyen olmayan felslerin birbirleriyle bire iki mübadelesi caiz görülmemektedir. Yukarıdaki alıntıda tayin şartına ek olarak bedellerin akit meclisinde kabzedilmelerinin gerekip gerekmediği sorunu ele alınmaktadır. Buna göre kimi bilginler, İmâm Muhammed'in Kitabu'l-Asl'daki görüşünü esas alıp tayine ek olarak bedellerin akit meclisinde

¹⁴ Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, en-Nehrü'l-Fâik Şerhu Kenzu'd-Dekâik (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 3/531.

kabzedilmelerini şart koşmazken, kimi bilginler ise İmâm Muhammed'in el-Câmiu's-Sağır'deki, görüşünü esas alıp tayine ek olarak bedellerin akit meclisinde kabzedilmelerini şart koşmaktadırlar. İbn Âbidîn, Kâriü'l-Hidâye tarafından felslerin altın ya da gümüşle vadeli mübadelesinde ortaya konulan görüş ayrılığını, felslerin birbirleriyle vadeli mübadelesindeki kadim görüş ayrılığına bağlamaktadır. İbn Âbidîn'nin değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Hanûtî, kendisine altının felslere karşılık vadeli satımının hükmü sorulduğunda, bedellerden birinin mecliste kabzedilmesi şartıyla bunun caiz olduğunu, nitekim el-Bezzâziye'de yüz felse karşılık bir dirhem satın alındığında bedellerden yalnızca birinin mecliste kabzedilmesinin yeterli olduğu fetvasının yer aldığı söylemiştir. Ona göre Kâriü'l-Hidâye'nin fetvasına bakıp aldanılmaması gerekmektedir. Halbuki kanaatimce Kâriü'l-Hidâye'nin fetvası İmâm Muhammed'in el-Câmi'u's-Sağır'deki görüşüne, Bezzâziye'nin fetvası ise İmâm Muhammed'in Kitâbu'l-Asl'daki görüşüne hamledilmelidir. Bu cevap, İbn Nuceym'in verdiği cevaba göre daha güzeldir.”¹⁵

d. Altın-Fels Mübadelesinde Vadenin Caiz Olmadığı Görüşü Hakkında Hanefî Faiz Teorisi Bakımından Yeni Bir Değerlendirme

Felslerin altın ya da gümüşle vadeli mübadelesinin caiz olmadığı görüşü, çoğunlukla, Hanefî mezhebi dışındaki mezheplere mensup olup altın ve gümüşte faizin illetinin mutlak semeniyet olduğunu ileri süren fıkıh bilginleri tarafından savunulmaktadır. Zira altın ve gümüşte faizin illetinin mutlak semeniyet oluşu, felslerin altın ve gümüşe kıyas edilmesini gerektirmektedir. Ancak başta Hanefîler olmak üzere fıkıh bilginlerinin büyük çoğunluğu, illetin mutlak semeniyet olmadığını, dolayısıyla felslerin altın ve gümüşe kıyas edilemeyeceğini ileri sürmektedirler. Yukarıda görüldüğü üzere felslerin altın ya da gümüşle vadeli mübadelesini caiz görmeyen Hanefîler bile görüşlerini, illetin mutlak semeniyet oluşuna dayandırmamaktadırlar.

Kâriü'l-Hidâye fetvasında felslerin altın ya da gümüşle vadeli mübadelesinin caiz olmadığını ileri sürmekte ve bu mübadelenin selem ya da bir başka akit yoluyla yapılması arasında fark görmemektedir. Bu itibarla İbn Nuceym'in tevilci yaklaşımı isabetli gözükmemektedir. Hânûtî, fetvayı olduğu gibi anlamış, fakat Kâriü'l-Hidâye'nin neden mezhepteki fetvayı değiştirdiği konusunda tatmin edici bir cevap verememiştir. İbn Âbidîn ise birbirinden farklı meseleler arasında ilgi kurmuştur.

Kanaatimize göre Kâriü'l-Hidâye'nin mezhepteki fetvayı değiştirmesinin sebebi, felslerle ilgili örfün değişmesidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kâriü'l-Hidâye'ye kadar felslerin altın ya da gümüşle vadeli mübadelesinin caiz olmadığı görüşünü açıkça savunan bir bilgin bulunmamaktadır. Bu durum, daha önce adedî olma özelliği taşıyan felslerin Kâriü'l-Hidâye'nin yaşadığı dönemde veznî olarak tedavülünden kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifadeyle kendisinden önceki Hanefî alimlerin açıkça cevaz verdiği bir mübadelenin Kâriü'l-Hidâye tarafından caiz

¹⁵ İbn Âbidîn, Reddül-muhtâr, 5/180.

görülmemesi, daha önce adedî olan felslerin o dönemde veznîlik özelliği kazanmasından ileri gelmektedir.

Bilindiği üzere Haneî mezhebinde tercih edilen görüşe göre, naslarda veznî olduğu belirtilen altın ve gümüşün devamlı veznî olarak, naslarda keylî olduğu belirtilen buğday, arpa, hurma ve tuzun ise kendi aralarında devamlı keylî olarak mübadele edilmesi gerekmektedir. Bunların dışında kalanların nasıl mübadele edilmesi gerektiği örfü göre belirlenmektedir. Söz gelimi altın ve gümüş, örfün değişmesiyle adedî olarak tedavül etmeye başlasalar, yine de altın-altın ya da altın-gümüş takasının veznî olarak yapılması gerekmektedir. Benzer şekilde buğday ve arpa, örfün değişmesiyle veznî olarak alınıp satılmaya başlasalar, yine de buğday-buğday ya da buğday-arpa takasının keylî olarak yapılması gerekmektedir. Ancak veznî ya da keylî oldukları nasla sabit olmayan demir, bakır vb. malların kendi aralarındaki takasında örf dikkate alınır. Bunlar, örfen adedî olarak alınıp satılıyorsa, kendi aralarında adedî olarak takas edilebilirler.¹⁶ Bakır felslere gelince, onların başlangıçta adedî olarak tedavül ettiği anlaşılmaktadır. Zira tedavüldeki felsler, ağırlık bakımından birbirinden farklı olmalarına rağmen, değer bakımından birbirine eşit kabul edilmekteydiler. Anlaşıldığı kadarıyla bu durum onların adedî olarak kabul edilmelerini kaçınılmaz kılmaktaydı. Bu nedenle Kâriü'l-Hidâye'ye kadar Haneî fakîhler neredeyse ittifak halinde felslerin, veznî olan altın ya da gümüş paralarla vadeli olarak mübadele edilebileceğini söylemişlerdi.

Kâriü'l-Hidâye'ye kadar konuyla ilgili herhangi bir ihtilaftan söz edilmemesi, kanaatimizce, o döneme kadar felslerin adedî oluşundan kaynaklanmaktadır. Fıkıh kitaplarındaki değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla felsler belirli bir dönemden itibaren bir süre boyunca veznî olarak kullanılmıştır. Çoğunlukla adedî olarak kullanılan felslerin nasıl veznî olarak kullanıldığı hususunda iki ihtimal bulunmaktadır. İlk ihtimal, ağırlık bakımından birbirinden farklı felslerin piyasada tartıyla alınıp satılmasıdır. İkinci ihtimal, basım aşamasında ağırlık bakımından birbirine eşit hale getirilen felslerin piyasada adedî olarak kullanılmaya devam edilmesidir. Bir diğer ifadeyle bu yeni dönemde felsler eskiden olduğu gibi adedî olarak kullanılmaya devam ediliyor olsa bile, basım aşamasında ağırlık bakımından birbirine eşit hale getirilmişlerdir. Bu gelişme felslerdeki adedîliği, bazı dinar ve dirhemlerde olduğu gibi, gerçekte onların ağırlıklarını temsil eden bir vasıf haline dönüştürmüştür. Bazı araştırmalar, ilk ihtimalin gerçekleşmiş olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷ Ancak hangi ihtimal gerçekleşmiş olursa olsun, Kâriü'l-Hidâye'nin fetvası Haneî mezhebinin faizle ilgili temel ilkeleriyle uyumludur.

¹⁶ Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânuddîn Alî b. Ebî Bekr, "el-Hidâye", Fethü'l-Kadîr, İbnü'l-Hümâm (Beyrût: Dâru'l-fikr, ts.), 7/14-15.

¹⁷ Sözü edilen dönemde Mısır'da çeşitli ağırlıklarda basılmış felslerin, hassas cam vezinlerle tartılarak kullanıldığı hakkında bk. A. L. Udovitch, "Fals", The Encyclopaedia of Islam, ed. B. Lewis vd. (Leiden: E. J. Brill, 1991), 2/769; E. V. Zambaur, "Fels", İslam Ansiklopedisi, ed. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 4/540; Hamdi Döndüren, "İslam'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon", Para, Faiz ve İslam Tartışmalı İlmî Toplantı 1984 (İstanbul: y.y. 2015), 251.

Kariü'l-Hidâyenin talebesi İbnü'l-Hümâm'ın o dönemde felslerin veznî oluşunu ifade eden cümleleri şu şekildedir:

“Faizin iki illetinden birinin bulunması halinde fazlalık caiz fakat vade haramdır... Bu kurala göre bizim zamanımızda felslerle ekmek satın alınması durumunda vadenin haram olması gerekmektedir. Zira (zamanımızda ekmek ve) felsler veznîdir.”¹⁸

Öte yandan Kâriü'l-Hidâye'nin bizzat kendisine sorulan soruda ve bu soruya vermiş olduğu cevapta, fetvayı felslerin veznî oluşunu dikkate alarak verdiği açık bir şekilde görülebilmektedir. Soruda özellikle belirli bir ağırlıktaki altının, yine belirli bir ağırlıktaki felsler karşılığında vadeli satılması sorulmakta, cevapta ise konu veznî bir malın yine veznî bir mal karşılığında selem yoluyla satılmasına getirilmektedir. Dolayısıyla hem sorulan soruda hem de bu soruya verilen cevapta açık bir şekilde görüldüğü üzere felslerin altın ya da gümüşle vadeli mübadelesi sorunu, o dönemde felslerin veznî oluşu sebebiyle gündeme getirilmektedir. Zira yukarıda belirtildiği üzere veznî olan altın ya da gümüşün yine veznî olan başka bir mal karşılığında vadeli mübadelesi, Hanefîler tarafından kıyas olarak değil istihsanen caiz görülmüş bir mübadele şeklindedir. Söz gelimi, altının demirle vadeli mübadelesi, bedellerden her ikisinin de veznî olması sebebiyle kural olarak caiz olmaması gerekirken bu tür mübadelelere ihtiyaç duyulduğu ya da altının demirden farklı özellikler taşıdığı gibi gerekçelerle istihsanen caiz görülmüştür. Anlaşılan o ki, Kâriü'l-Hidâye o dönemde veznî olan felslerin sözü edilen istihsan gerekçelerini taşımadığı düşüncesiyle istihsana dayalı fetvaya dahil edilmemesi gerektiği kanaatindedir. Onun konuyu doğrudan seleme getirmesi, kendisinden önceki Hanefî alimlerin konuyu ilgilendiren meşhur sözlerini hatırlatma gayesi taşımaktadır. Nitekim felslerin o dönemde veznî olarak alınıp satıldıkları dikkate alındığında meselenin selem ya da bir başka yolla çözüme kavuşturulması mümkün gözükmemektedir.

e. Hanefî Faiz Teorisinde Adedîliğin Mahiyeti

Hanefî faiz teorisine göre adedîlik faize etki eden bir vasıf değildir.¹⁹ Bu nedenle felslerin adedî olduğu dönemlerde altın ya da gümüşün felslere karşılık satımında vade caiz görülmektedir. Ancak özellikle sanayi ürünlerinde sayı, aynı zamanda ağırlığı ya da hacim ölçüsünü ifade etmektedir. Bu nedenle fakihlerin ilk dönemlerde adedîlikten tam olarak neyi kastettiklerini tespit etmek gerekmektedir.

Fıkıh literatüründe adedî mallar, adediyyat-ı mütekaribe ve adediyyat-ı mütefavite olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmektedirler. Adediyyat-ı mütekaribe, yumurta ve ceviz gibi fertleri birbirine yakın olanları; adediyyat-ı mütefavite ise hayvanlar gibi fertleri birbirine yakın olmayanları ifade etmektedir.²⁰ Bu ayrımın yapılmasının sebebi, adediyyat-ı mütekâribenin mislî, adediyyat-ı mütefavitenin ise

¹⁸ İbnü'l-Hümâm Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrût: Dâru'l-fikr, ts.), 7/11.

¹⁹ Merğînânî, “Hidâye”, 7/20.

²⁰ Ali Haydar Efendi Hocaeminefendizâde, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 3/ 2054, md: 1119.

kiyemî olmasıdır.²¹ Ancak bu ayırım, faizle ilgili hükümler bakımından önem taşımamaktadır. Zira hatırlanacağı üzere Haneî faiz teorisinde dikkate alınan, adedîlik değil, veznîlik ya da keyfîliktir. Bu nedenle adedî malların mübadelesinde, cins birliği olmadığı sürece, faiz tahakkuk etmemektedir.

Adedî malların tasnifinde bizi ilgilendiren husus, aralarında tam denklik kurulabilen adedî malların tasnife dahil edilmemesidir. Bunun sebebi, tahmin edileceği üzere, geçmişte adedî malların aynı standartlarda üretilmemesidir. İlk dönemlerde tedavüldeki madeni paraların dahi farklı standartlarda oldukları anlaşılmaktadır. Öyle ki, ihtiyaç duyulduğunda kimi zaman paralardan bir parça koparılabilir. ²² Altın ve gümüş paralar, tartıyla alınıp satılmakta, felsler ise hakikaten değil, hükmen birbirine denk kabul edilmektedirler. Bu itibarla Serahsî gibi bazı fakîhler tarafından tedavüldeki felsler için adediyyat-ı mütesaviye (eşit adedî mal) teriminin kullanılması, felslerin hakikaten birbirine denk olmasından dolayı değil, insanlar tarafından aralarında hükmen eşitliğin varsayılmasından kaynaklanmaktadır. ²³ Bir diğer ifadeyle geçmişte felsler, para olarak tedavüle girmeden önce adediyyat-ı mütekaribe iken, tedavüle girdikten sonra adediyyat-ı mütesaviye hükmünde görülmektedirler. Netice olarak klasik dönemde fertleri arasında hakiki anlamda denklik kurulabilen adedî malların örneğine rastlanmamaktadır.

Tarihsel süreçte bazı malların aynı standartlarda üretilmesiyle, adediyyat-ı mütesaviyenin örneklerine rastlanmaya başlanmıştır. Zamanla başta madeni paralar olmak üzere kimi eşyalar belirli kalıplara dökülerek aynı standartlarda üretilmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte ise çok sayıda ürün eşit adedî mal niteliği kazanmıştır. Şu halde adedî mallar fıkıh tarihinin ilk dönemlerinde, aralarında tam denklik kurulamayan mallardan ibarettir. Aralarında tam denklik kurulabilen adedî mallar, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle günümüzde üçe ayırdığımız adedî malların geçmişte yalnızca ikiye ayrıldığı unutulmamalıdır. Yani fıkıhın ilk dönemlerinde adedîlik denilince eşit adedî malların kastedilmiş olma ihtimali bulunmamaktadır.

Yeni ortaya çıkan adedîlik türünün önceki adedîlik türlerinden ayrı tutulmasının sebebi, onun daha farklı bir özelliğe sahip olmasıdır. Önceki adedîlik türlerinden farklı olarak belirli standartlarda üretilen malların adedîliği, gerçekte onların ağırlıklarını ya da ölçülerini ifade eden bir vasıf niteliğindedir. Çünkü bir malın aynı standartlara sahip olabilmesi için üretim aşamasında ağırlığın ya da hacim ölçüsünün mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Buna göre belirli standartlarda üretilen malların kendi cinsleriyle mübadelesinde bedellerin eşit sayıda oluşu, aynı zamanda onların eşit ağırlığa ya da eşit hacim ölçüsüne sahip olduklarını göstermektedir. Şu halde aralarında tam eşitlik kurulabilen mallar, onların adedîliği

²¹ İbn Mâze, el-Muhîtu'l-Burhânî, 5/474.

²² Bk. Ahmed b. Muhammed el-Huseyn el-Kudûrî, el-Muhtasar, thk. Kâmil Muhammed Uveyda (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 91; Mevsilî, İhtiyâr, 2/41.

²³ Serahsî, Mebsût, 12/118, 136

gerekçe gösterilerek, faiz yasağının dışında tutulmamalıdır. Çünkü onları adedî olduğu gerekçesiyle, faiz yasağının dışında tutmak, vezin ya da keyl bakımından birbirine eşit olduğu konusunda şüphe olmayan malların birbiriyle mübadelesinde fazlalığın caiz görülmesine neden olacaktır. Bir diğer ifadeyle, birbiriyle eşit olan iki malın, sırf adedî oldukları gerekçesiyle bire iki mübadelesinin caiz görülmesine neden olacaktır. Halbuki Hanefî faiz teorisinde adedî malların faiz yasağının dışında tutulması, adedî malların fertleri arasında tam bir denklik kurulamaması nedeniyledir.²⁴

Buraya kadar bir tespitte bulunmak gerekirse, belirli bir standarda sahip olmayan eşyaların adedîliği ile belirli bir standarda sahip olan eşyaların adedîliği birbirinden farklıdır. Belirli bir standarda sahip olan eşyaların adedîliği, gerçekte onların veznî ya da keylî oluşlarını temsil eden bir niteliktir. Bir diğer ifadeyle aynı standarda sahip eşyaların sayılarının eşit oluşu, aynı zamanda onların eşit ağırlığa ya da eşit hacme sahip olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle söz gelimi adedî olarak işlem gören belirli bir sanayi ürünü, takas edilirken aynı zamanda veznî ya da keylî olarak kabul edilebilir.

Eşit adedîliğin aynı zamanda veznîliği temsil eden bir vasıf oluşunun, daha önce bazı bilginler tarafından kısmen dikkate alındığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu duruma şu örnekler verilebilir: İlk örnek, 20 miskal olması gereken altın nisabının, bazı fıkıh kaynaklarında 20 altın veya 20 dinar olarak ifade edilmesidir.²⁵ İkinci örnek, bazı Hanefî bilginlerin, normalde veznî olarak borçlanılması gereken altın ve gümüşün, dinar ve dirhem olarak belirli standartlarda üretildiği dönemlerde adedî olarak borçlanılmasında herhangi bir sakınca görmemeleridir.²⁶ Üçüncü örnek ise Buhara ve Semerkantlı Hanefî bilginlerin mağşuş paralarla ilgili fetvasıdır. Kanaatimize göre Buhara ve Semerkantlı Hanefî bilginlerin kendi bölgelerinde kullanılan mağşuş paraların birbiriyle mübadelesinde fazlalığı caiz görmemeleri bu durumu dikkate almış olmalarından kaynaklanmaktadır.²⁷

²⁴ Bk. Alâuddîn b. Ahmed b. Muhammed Abdulazîz el-Buhârî, Keşfu'l-esrâr şerhu Usûlî'l-Pezdevî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî), 3/290.

²⁵ Ebû'l-Berakât Abdullah b. Ahmed Hâfizuddîn en-Neseffî, Kenzû'd-Dekâik, thk. Said Pekdaş (Beyrût/Medîne: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye/Dâru's-Sirâc, 1432/2011), 209.

²⁶ İbn Âbidîn, 5/177. İbn Âbidîn'in, Nablûsî'nin görüşlerini özetlediği şu cümleler meydana gelen değişimin dikkate alındığını göstermesi bakımından önemlidir: "Altın ve gümüş basılıp para haline getirildiğinde, adedin söylenilmesi ağırlığın söylenilmesinden kinayedir. Çünkü altın ve gümüş paralar, belirli ağırlıkta basılmaktadırlar... Sayı, ağırlığa delalet ediyorsa ayrıca ağırlığın söylenmesi gerekmez. Nitekim bazı fıkıh kaynaklarında zekat nisabının 20 miskal olarak ifade edilmesi gerekirken, 20 altın veya 20 dinar olarak ifade edildiği görülmektedir." İbn Âbidîn, 5/177.

²⁷ Merğînânî: "Mağşuş paraların kendi cinsleriyle mübadelesinde fazlalık caizdir... Çünkü adedî malların kendi cinsleriyle mübadelesinde kural, fazlalığın caiz olmasıdır.) Ancak (Buhara ve Semerkant'daki Hanefî) meşayihimiz, Adâlî ve Gatârifeye denilen mağşuş paraların birbiriyle mübadelesinde fazlalığın caiz olmadığı yönünde fetva vermişlerdir. Çünkü bu paralar, bizim diyarımızın (Buhara ve Semerkant bölgesinin) en değerli mallarıdır. Eğer bunların birbiriyle mübadelesinde fazlalık caiz görülürse, faizin kapısı açılır." demektedir. Kanatimizce Klasik Hanefî teoride açıkça caiz olduğu belirtilen bir mübadelenin belirli bir bölgede yaşayan alimler tarafından bölgesel olarak caiz görülmemesinin sebebi, o bölgede mağşuş paraların belirli standartlarda oluşudur.

Daha derin bir araştırma neticesinde örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hatta Hanefî mezhebinde kurucu imamların dahi kimi ictihadlarında, eşit adedîliğin aynı zamanda veznîliği temsil eden bir vasıf oluşunu dikkate aldıklarını ileri sürmek mümkündür. Bilindiği gibi, İmam Muhammed tedavülde olmayan felslerin bire iki mübadele edilebileceği, tedavülde olan felslerin ise bire iki mübadele edilemeyeceği görüşündedir.²⁸ Onun bu görüşü şu şekilde izah edilebilir: Tedavülde olmayan felsler, adediyyat-ı mütekaribe olmaları nedeniyle fazlalık faizinin illetini taşımamaktadırlar. Tedavülde olan felsler ise her ne kadar aralarında hakiki bir denklik bulunmasa da hükmi bir denklik bulunduğu için adediyyat-ı mütesaviye hükmündedirler. Bir malın hükmen eşit adedîlik niteliğine sahip oluşu, onun aynı standartlara sahip olduğunun varsayılmasını gerektirir. Bir diğer ifadeyle bir malın hükmen eşit adedîlik niteliğine sahip oluşu, onun sanki aynı standartlara sahip veznî bir malmış gibi kabul edilmesini gerektirir. Dolayısıyla tedavüldeki felslerin kendi cinsleriyle mübadelesinde bir çeşit veznîlik ya da veznîliğin en temel özellikleri bulunduğu için fazlalık faizi tahakkuk etmektedir.

İmam Ebû Hanîfe ile İmâm Ebû Yûsuf, yukarıdaki meselede İmâm Muhammed'den farklı olarak, tedavüldeki felslerin de tıpkı tedavülde olmayan felsler gibi bire iki mübadele edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre, tedavüldeki felsler arasındaki hükmi eşitlik, varsayıma dayalı olduğu için gerektiğinde göz ardı edilebilmektedir.²⁹ Buna göre İmam Ebu Hanife ile İmam Ebu Yusuf hakkında şunları söylemek mümkündür: Onlar, felsler arasındaki eşitliğin göz ardı edilemeyecek olması durumunda, yani hakiki anlamda eşit adedîlik niteliği taşımaları durumunda, söz konusu mübadelenin caiz olmadığını düşünmektedirler. Yani eşit adedîliği veznîliği temsil eden bir vasıf olarak değerlendirmektedirler. Zira Hanefî faiz teorisinde fazlalık faizinin illeti mübadele edilen malların her ikisinin de keyfî ya da veznî olmalarıdır.

Özetle bir tespit yapmak gerekirse her üç imam da, söz konusu mübadelede faizin tahakkuk edip etmediğini belirlerken, mübadele edilen mallar arasında tam bir denklik kurulup kurulamamasını dikkate almaktadırlar. Bir diğer ifadeyle felslerin veznîliği temsil eden bir niteliğe sahip olup olmadıklarını tespit etmeye

Bir diğer ifadeyle anlaşıldığı kadarıyla o bölgede mağşuş paralar belirli standartlarda basıldıkları için onların adedîliği, gerçekte veznîliği temsil eden bir vasıf haline dönüşmüştür. Buna göre her ne kadar o dönemde mağşuş paralar tıpkı geçmişte olduğu gibi adedî olarak tedavül etse de, adedîliğin gerçekte veznîliği temsil eden bir hal almasından dolayı birbiriyle mübadelesinde fazlalık caiz görülmemiş olmaktadır. Nitekim klasik Hanefî teoride açıkça caiz olduğu belirtilen bir mübadelenin mezhebe sıkı sıkıya bağlı meşayih tarafından caiz görülmemesi, ancak bu şekilde izah edilebilir. Her ne kadar Merğınani, sözü edilen mübadeledeki fazlalığın, insanların faize alışmasına neden olabileceği gerekçesiyle yasaklandığını ifade etmiş olsa da, bilindiği üzere bu tür genel gerekçeler genellikle Hanefî teoride hükümlerin hikmetleri kabilinden sayılmakta, maslahatların ancak müessir vasıflar aracılığıyla gerçekleştirilebileceği kabul edilmektedir. Merğınânî, Hidâye, 3/84. Bk. Alâ'üddîn Ebûbekir b. Mesûd b. Ahmed el-Kâsânî, Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi' (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1986), 5: 197; Bezzâzî, "el-Fetâva'l-Bezzâziyye", 5/5.

²⁸ İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-kadîr, 7/21-22; İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, 5/175.

²⁹ İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-kadîr, 7/21-22; İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, 5/175.

çalışmaktadırlar. Şu kadar var ki, İmam Muhammed, diğer iki imamdan farklı olarak felslerin hükmen eşit adedîlik niteliğine sahip oluşlarını faizin tahakkuk etmesi için yeterli görmektedir.

Yukarıdaki örneklerde Hanefî faiz teorisine göre adedîliğin faize etki eden bir vasıf olarak görülmemesi gerekirken bizzat bu teoriyi kuranlar tarafından bile adedîliğin faizde etkili görülmesi, şu tespiti yapmayı zorunlu kılmaktadır. Adedîliğin bilinen iki kısmından farklı olarak eşit adedîlik, gerçekte faizin tahakkuk etmesine neden olan bir vasıf olarak kabul edilmektedir.³⁰ Şu kadar var ki, eşit adedîlik, keylîlik ya da veznîlik gibi başlı başına bir illet olarak görülmemektedir. Bu vasıf öyle bir vasıftır ki, kimi zaman veznîliği kimi zaman ise keylîliği temsil etmektedir. Çünkü eşit adedîlik, ya ürünlerin ağırlıklarını ya da hacimlerini eşitlemekle elde edilebilmektedir. Eşit adedîlik niteliğine sahip olan bir mal, üretim aşamasında standardı tartıyla belirlenmişse veznî; ölçüyle belirlenmişse keylî sayılmaktadır.

f. Altın-İtibari Para Mübadelesinde ve Döviz Satışında Vade

Günümüzdeki paralar, üzerlerine yazılan değere göre işlem gören neredeyse hiçbir maddi değeri olmayan itibari paralardır. İtibari paralar, herhangi bir maden ya da malın karşılığı olarak basılmamaktadırlar. Ancak aynı cinsten itibari paraların birimleri arasında tam bir denklik bulunduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla tedavüldeki itibari paralar, tedavüldeki felsler gibi eşit adedîlik niteliğine sahiptirler. Hatta itibari paraların eşit adedîliği felslerinkine kıyasla çok daha güçlüdür. Zira mal para niteliğinde olmaları ve aralarında maddi farklılıkların bulunması nedeniyle kimi zaman belirli felslerin akde konu edilmesi mümkünken,³¹ itibari paralar bakımından böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Çünkü itibari paralar kâğıt olsun madeni olsun belirli standartlarda basılmaktadırlar. Kullanıma bağlı farklılıklar ise, itibari paraların neredeyse hiçbir maddi değere sahip olmamaları nedeniyle dikkate alınmamaktadır. Öte yandan özellikle kâğıt paraların maddi değerleri ile itibari değerleri arasında büyük farklılıkların bulunması, belirli paraların akde konu edilmesine engel teşkil etmektedir.

Altın ya da gümüşün itibari paralarla mübadelesi, veznî bir malın eşit adedî bir malla mübadelesidir. Vezni bir malın eşit adedî bir malla mübadelesini, veznî bir malın adedî malların diğer türleriyle mübadelesiyle karıştırmamak gerekmektedir. Çünkü eşit adedîlik, adedîliğin türlerinden biri değil, veznîliği ya da keylîliği temsil eden bir vasıftır. Fakihlerin terminolojisinde belirli bir standarda sahip olmayan mallar adedî, belirli bir standarda sahip olan mallar ise veznî ya da keylî olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle itibari paralar fakihlerin terminolojisine göre adedîliğin

³⁰ Eşit adedîliğin Hanefî faiz teorisine göre faize etki eden bir vasıf olduğu hakkında bk. Ahmet Muhammet Peşe, "Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kâğıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (Aralık 2020), 475-494.

³¹ Yukarıda belirlitildiği üzere İmam Ebu Hanife ile İmam Ebu Yusuf'a göre muayyen olmaları şartıyla tedavüldeki bir felsin iki felsle mübadelesi caiz görülmektedir.

değil, veznîliğin ya da keyflîliğin özelliklerini taşımaktadır. Elbette değerın itibari oluşu, veznîlik ya da keyflîliğin de itibari olması sonucunu doğurmaktadır.³²

Sonuç olarak, kanaatimize göre, altın ya da gümüşün itibari paralarla vadeli mübadelesi caiz değildir. Çünkü itibari paralardaki veznîlik şüphesi, onların altınla vadeli mübadelesinde faiz şüphesini ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan itibari paralardaki adedîliğin doğrudan veznîliği temsil ettiğini ileri sürmek dahi mümkündür. Çünkü söz konusu para olduğunda akla ilk gelen, keyflîlik değil veznîliktir. Bu nedenle altın ya da gümüşün itibari paralarla mübadelesi, veznî bir malın veznî (ya da veznîlik özelliği taşıyan) bir malla mübadelesi olarak görülebilir.

SONUÇ

Klasik Hanefî faiz teorisinde adedîlik, faize etki etmeyen bir vasıftır. Ancak o dönemde fertleri arasında tam denklik kurulabilen adedî mallar bulunmamaktadır. Bu nedenle Hanefî faiz teorisinde adedîlikle kastedilen aralarında tam denklik kurulamayan malların adedîliğidir. Adedî malların aynı standartlarda üretilmesiyle aralarında tam denklik kurulabilen eşit adedî mallar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni adedîlik türü, diğer adedîlik türlerinden farklı olarak, faize etki eden bir vasıf olarak kabul edilmektedir. Şu kadar var ki, eşit adedîlik veznîlik ya da keyflîlik gibi faizin müstakil illetlerinden değildir. Eşit adedîliğin faize yol açmasının sebebi, kimi ürünlerde veznîliği kimi ürünlerde ise keyflîliği temsil etmesidir.

Hanefî fıkıh literatüründe genel olarak altının felslerle vadeli mübadelesinin caiz görülmesi, altının veznî felslerin ise adedî oluşuna dayandırılmaktadır. Nitekim, felslerin adedî olmaktan çıkıp veznî hale geldiği dönemlerde Kâriü'l-Hidâye gibi kimi Hanefî bilginler, altın-fels mübadelesinde vadeyi caiz görmemişlerdir. Günümüzde altının itibari paralarla mübadelesinde vadenin caiz olup olmadığı sorunu incelenirken, itibari paraların eşit adedîlik niteliğine sahip oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Eşit adedîlik, Hanefîlerin terminolojisindeki adedîlikten farklı özellikler taşıyan bir kavramdır. Bu nedenle altının itibari paralarla mübadelesinin veznî bir malın adedî bir malla mübadelesi olarak görülmemesi gerekmektedir. İtibari paralardaki eşit adedîliğin veznîliği temsil etme ihtimali, keyflîliği temsil etme ihtimalinden çok daha güçlüdür. Dolayısıyla altının itibari paralarla mübadelesi veznî bir malın veznî bir malla mübadelesi hükmündedir. Her iki ihtimalin eşit olduğu ileri sürülürse, veznîlik şüphesinin faiz şüphesini ortaya çıkardığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Abdülazîz el-Buhârî, Alâuddîn b. Ahmed b. Muhammed. Keşfu'l-esrâr şerhu usûli'l-Pezdevî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

³² İtibari paralardaki rakamların vezinden/ölçüden kinaye olduğu biçimindeki benzer bir yorum için bk. Yusuf Erdem Gezgin, "Fıkıhî Açından Altının Para veya Metâ' Olma Niteliği", Uluslar arası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi 6/2 (Temmuz 2020), 171.

- Adevî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mukrim. Hâşiyetu'l-Adevî alâ kifâyeti't-tâlibî'r-rabbânî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde. Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Bakkal, Ali. "İslam Hukukunda Para ve Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (1995), 45-80.
- Bayındır, Abdulaziz. "Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Toplumunda Madeni Paralar ve Kağıt Paralar". İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Dârülfünûn İlahiyat) 2 (2000), 15-36.
- Bezzâzî, Hâfizuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Harizmî. "el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye". el-Fetâvâ'l-Hindiyye. mlf. Şeyh Nizâm vd. 3-5. Bulak: el-Matbaatü'l-kübrâ'l-emîriyye, 1310/1892.
- Döndüren, Hamdi. "İslam'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon". Para, Faiz ve İslam Tartışmalı İlmî Toplantı 1984. 243-278. İstanbul: y.y. 2015.
- Erkal, Mehmet. "Madeni Para, Banknot ve Kâğıt Para Mübadelesinde Faiz". Para, Faiz ve İslam Tartışmalı İlmî Toplantı 1984. 219-241. İstanbul: y.y. 2015.
- Gezgin, Yusuf Erdem. "Fikhî Açıdan Altının Para veya Metâ' Olma Niteliği". Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi 6/2 (Temmuz 2020), 156-179. DOI: 10.25272/ijisef.692914
- Hânûtî, Muhammed b. Ömer. İcâbetü's-sâilîn bi fetvâ'l-müteahhirîn, Riyad: Câmîatü'l-Melik Suûd, Kısmü'l-mahtûtât, 3018, 3a-410b. <https://makhtota.ksu.edu.sa/Images/Makhtotah%203018/DSC00167.JPG>
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî. ed-Dürü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed. el-Muğnî. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968.
- İbn Mâze, Ebû'l-Meâlî Burhânuddîn Mahmud b. Ahmed el-Buhârî. el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî. Thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2004.
- İbn Nuceym, Sirâcuddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. en-Nehrü'l-Fâik Şerhu Kenzu'd-Dekâik. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2002.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. Fethu'l-Kadîr. 10 cilt. Beyrût: Dâru'l-fikr, ts.
- Karaman, Hayrettin. Mukayeseli İslam Hukuku. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

- Kâriü'l-Hidâye, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî. Fetâvâ Kâriü'l-Hidâye. Riyad: Câmiatü'l-Melik Suûd, Kısmü'l-mahtûtât, 5911, 1a-55a. https://ia601308.us.archive.org/2/items/mishref_gmail_114_20150831_1711/5911.pdf
- Kâsânî, Alâuddîn Ebûbekir b. Mesûd b. Ahmed. Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânuddîn Alî b. Ebî Bekr. "el-Hidâye". Fethu'l-Kadîr. İbnü'l-Hümâm. 10 cilt. Beyrût: Dâru'l-fikr, ts.
- Mevsilî Ebü'l-Fazl Meccüddîn Abdullah b. Mevdûd, el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr. Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.
- Nesefî, Ebü'l-Berakât Abdullah b. Ahmed Hâfizuddîn. Kenzü'd-Dekâik. thk. Sâid Bekdâş. Beyrût/Medîne: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye/Dâru's-Sirâc. 1432/2011.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. el-Mecmû' şerhu'l-mühezzeb. 20 cilt. Beyrût: Dâru'l-fikr, ts.
- Özsoy, İsmail. "Faiz". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12: 110-126. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Özsoy, İsmail. "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", Fıkıhî Açından Finans ve Altın İşlemleri Tebliğ ve Müzakereler Tartışmalı İlmi Toplantı. 75-132. Konya: b.y., 2012.
- Paçacı, İbrahim. "Altın-Para-Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı", Fıkıhî Açından Finans ve Altın İşlemleri Tebliğ ve Müzakereler Tartışmalı İlmi Toplantı. Konya: b.y., 2012.
- Peşe, Ahmet Muhammet. "Klasik Haneî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kâğıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi". Amasya İlahiyat Dergisi 13 (Aralık 2020), 475-494. <https://doi.org/10.18498/amailad.613476>
- Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî. Karârât ed-devreti'l-hâmise el-mün'akide Rabû'l-evvel senete 1402.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. el-Mebsût. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Udovitch, A. L. "Fals". The Encyclpaedia of Islam. ed. B. Lewis vd. 2/768-769. Leiden: E. J. Brill, 4. Baskı, 1991.
- Zambaur, E. V. "Fels". İslam Ansiklopedisi. 4/539-540. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.